

Тема 4. Обмін цінностями.

План.

1. Форми обміну цінностями.
2. Модель засвоєння цінностей М.Беннета.
3. Культурний шок.

1. Форми обміну цінностями.

1) культурні запозичення (цілеспрямоване копіювання);
культуру. Критерії відбору:

- близькість до власної культури;
- можливість отримання явної або прихованої вигоди;
- відповідність внутрішнім потребам групи.

Запозиченню передуює культурний відбір (або селективність) – вибіркове відношення до цінностей. Може бути цілеспрямованою або стихійною. У даному випадку сторони прийнято позначати як культуру-донор та культуру-реципієнт. Для успішного використання запозичення у країні-реципієнті повинна бути сформована група, зацікавлена у його поширенні.

Культурному запозиченню повинні передувати наступні стадії:

- 1) створення проекту та його критична оцінка;
- 2) пошук необхідних зразків;
- 3) практична реалізація та забезпечення державної підтримки.

Приклади: реформи Петра I.

2) культурна дифузія (стихійне розповсюдження);

Культурна дифузія – взаємопроникнення елементів культури при зіткненні культурних комплексів.

Канали дифузії: міграція, туризм, місіонерська міграція, торгівля, війна, наукові конференції. Напрямки – горизонтальна (між спільнотами, рівними за статусом) та вертикальна (між суб'єктами із відмінним статусом) дифузія. Пр: міжгрупова дифузія – використання сленгу кримінального світу. Пр. стратифікаційної дифузії: запозичення елементів моди та престижного споживання, моделей поведінки; універсалізація одягу. Зміна культурних статусів видів спорту, професійної діяльності, хобі.

Традиційне суспільство – яскраво виражена культурна поляризація (пр: акти, що регулювали одяг громадян). Для сучасного суспільства еталоном стилю виступає середній клас.

Культурна ротація – циклічні зміни напрямів культурної дифузії із поверненням у вихідну позицію у модифікованому вигляді.

Наслідки: проникнення високої культури у середній клас – демократизація населення; навпаки – примітивізація.

Організовані форми розповсюдження культури: економічна допомога та колонізація.

Стихійні – є наслідком масових міжетнічних контактів (прб проникнення європейського взуття у побут східних країн).

Культурна трансмісія – процес передачі накопиченого досвіду в процесі навчання. Забезпечує спадкоємність у культурі. Розрив культурних ланок відбувається при різкій зміні життєвого устрою (пр: Російська Імперія - СРСР – РФ, Україна – АВ Імперія, Російська Імперія, незалежність, СРСР, незалежність).

Культурна акумуляція – додавання нових елементів до сфери культури, формування нового культурного спадку.

Диверсифікація культури (або культурний плюралізм) - збільшення ступеня різноманіття культури (пр:).

Культурна диференціація – представники різних культур займають неоднакове положення в суспільстві (пр: апартеїд, сегрегація).

Культурна експансія – розширення сфери впливу культури за межі конкретної держави (пр: вестернізація).

Глобалізація культури – загальносвітовий процес уніфікації культурних зразків, норм та цінностей.

2. Модель засвоєння цінностей М.Беннета.

Аналіз проблем освоєння чужої культури, культурного шоку і аккультурації поставив перед дослідниками закономірне питання про цілеспрямоване навчання, про підготовку людини до життя в чужій культурі і до міжкультурної взаємодії. Для цього, як вважає один з найбільших фахівців з міжкультурної комунікації М. Беннет, потрібно розвинути у людини міжкультурну чуйність (чутливість). Тому в його моделі освоєння чужої культури акцент робиться на плотському сприйнятті і тлумаченні культурних відмінностей. Це і є *міжкультурна чуйність*. Людям важливо усвідомити не схожість між собою, а відмінності, тому що всі труднощі міжкультурної комунікації виникають саме із-за неприйняття міжкультурної різниці.

Усвідомлення культурних відмінностей, на його думку, проходить декілька етапів. На початковій стадії розвитку само існування цих відмінностей зазвичай не усвідомлюється людиною. Потім інша культура починає усвідомлюватися як один з можливих поглядів на світ. В цей час міжкультурна чуйність починає зростати, людина починає відчувати себе членом більш ніж однієї культури. На останніх стадіях розвитку міжкультурна чуйність зростає, оскільки признається існування декількох точок зору на світ. Далі відбувається формування нового типу особи, що свідомо відбирає і інтегрує елементи різних культур.

Модель Беннета динамічна, оскільки говорить не просто про початкову, середню і кінцеву стадії розвитку, але і підкреслює зміни, що відбуваються усередині кожної стадії. Ця модель може бути представлена у вигляді схеми.

Нагадаємо, що під **етноцентризмом** в культурній антропології розуміється сукупність уявлень про власну етнічну спільність і її культуру як про центральну, головну по відношенню до інших.

Однією з форм етноцентризму є *заперечення* яких-небудь культурних відмінностей між народами. Етноцентристська особа просто не сприймає

існування культурних відмінностей.

Ізоляція розуміється, перш за все, як фізична ізоляція народів і культур один від одного. Вона дуже сприяє етноцентризму, адже якщо люди не стикаються з чужаками, то немає необхідності замислюватися про культурні відмінності.

Сепарація є зведенням фізичних або соціальних бар'єрів для створення дистанції від всього, що відрізняється від власної культури. Вона стає засобом збереження заперечення.

1. Заперечення — це привілей домінантних груп населення. Малим групам, чия відмінність заперечується, важко довести іншим, що воно є.

На стадії заперечення кращим методом формування міжкультурної чутливості є організація міжкультурних заходів: міжнародних вечорів, тижнів міжкультурного обміну, на яких можна познайомитися з чужою музикою, танцями, костюмами, кухнею і тому подібне

2. На етапі **захисту** людина сприймає культурні відмінності як загрозу для свого існування і намагається їм протистояти.

Першою формою захисту є **дифамація (наклеп)** — негативна оцінка відмінностей, пов'язана з формуванням негативних стереотипів. При цьому негативні характеристики приписуються кожному членові відповідної соціокультурної групи.

Рух від дифамації до подальших стадій утруднений із-за розвинутої ненависті, яка породжує тенденцію повернення до заперечення.

У такому разі людина приходить до форми **переваги**, підкреслення свого високого культурного статусу, причому, пряме заперечення чужої культури при цьому не є обов'язковою межею прояву цього відчуття. Прикладами подібної переваги можуть бути гордість за свою расу, пів і тому подібне. Природно, все чуже сприймається найчастіше як що має нижчий статус.

Зворотний розвиток (повна зміна) не є обов'язковою стадією міжкультурного розвитку, хоча і зустрічається досить часто у осіб, що довгий час проживають за кордоном. Воно означає те, що обчорнило своєї власної культури і визнання переваги іншій. Суб'єктивне значення, що приписується культурній відмінності, залишається тим же самим, просто відбувається заміна культури, яка сприймається як «інша», «відмінна».

3. Етап применшення (мінімізації) є останньою спробою зберегти етноцентристську позицію. На цьому етапі культурні відмінності відкрито признаються і не оцінюються негативно, як це було на стадії захисту. Вони стають чимось тривіальним, природним.

Першою формою мінімізації є *фізичний універсалізм*, витікаючий з того, що всі люди незалежно від їх расової, етнічної або культурної приналежності мають загальні фізичні характеристики, які забезпечують однакові матеріальні потреби і вимагають поведінки, зрозумілої будь-якій іншій людині. Логічним слідством з цих посилок буде твердження, що всі культурні відмінності зводяться до декількох не дуже істотним характеристикам.

Фізичний універсализм є результатом емпіризму – підходу, прагнучого до узагальнення досвідчених (в основному, природно-научних) даних. Його своєрідним аналогом є *трансцендентний універсализм*, що припускає, що всі люди є продуктом якогось єдиного принципу або підходу (частіше за всього Бога). Найвідоміший приклад — затвердження Біблії, що людина створена за образом і подобою Божому.

Фундаментом **етнорелятивизму** є припущення, що поведінку людини можна зрозуміти тільки з конкретної культурної ситуації, що у культурній поведінки немає стандарту правильності. Культурні відмінності — це не добре і не погано, вони просто є. А різні типи поведінки бувають прийнятними або неприйнятними тільки в конкретних соціокультурних умовах.

4. Визнання. Черговим, по представленнях М. Беннета, етапом розвитку міжкультурної чуйності і одночасно першим етапом етнорелятивизму є стадія визнання (схвалення). На ній існування культурних відмінностей приймається як необхідний людський стан. Спочатку признається відмінність в поведінці, потім — в культурних цінностях і так далі

5. Адаптація. Наступним етапом в розвитку процесу міжкультурної чутливості є адаптація (пристосування). На цій стадії відбувається поглиблення етнорелятивизма. В цей час дуже важливо усвідомити, що культура — це не застиглий факт, а процес. Тому краще говорити не про те, що люди мають культуру, а про те, що вони залучені в неї. Отже, людина може тимчасово поводитися прийнятно для чужої культури, не відчуваючи загрози цінностям своєї власної культури.

Емпатія означає можливість переживати різні відчуття в процесі комунікації на основі своїх уявлень про потреби іншої людини. Не слід співчуття плутати із співпереживанням, яке вимагає поставити себе на місце іншої людини, щоб його зрозуміти. Співпереживання (співчуття) є етноцентристської категорією, оскільки засновано на припущенні про подібність людей, які повинні відчувати одне і те ж в схожих обставинах.

Глибша адаптація пов'язана з *плюралізмом*, під яким мається на увазі не просто усвідомлення відмінності культур, але і повне розуміння цієї відмінності в конкретних культурних ситуаціях. Воно можливе лише як результат особистого досвіду життя в чужій культурі. Зазвичай для цього потрібно прожити там не менше двох років. Також плюралізм демонструють діти емігрантів або той, хто виріс в декількох культурах (наприклад, батьки належать до різних культур).

6. Інтеграція. На цій стадії вже можна говорити про формування мультикультурної особи, чия ідентичність включає інші життєві принципи, крім її власних. Така людина психологічно і соціально готовий і здатний зрозуміти безліч реальностей.

Перша фаза інтеграції — *контекстуальна оцінка* — описує механізм, який дозволяє людині аналізувати і оцінювати ситуацію наявності декількох варіантів культурної поведінки. Адже на рівні адаптації можлива така ситуація, коли людині всі альтернативні моделі поведінки здаються однаково

хорошими. Контекстуальна оцінка дозволяє людині вибрати якнайкращу модель поведінки в конкретній ситуації: десь поступити по-американськи, десь — японський і так далі

Ця форма інтеграції є останньою стадією розвитку міжкультурної чуйності для більшості людей. Подальший розвиток міжкультурної чутливості для непрофесіоналів просто не потрібний. На цьому рівні з'являється міжкультурна (мультикультурна, маргінальна) особа. Вона знаходиться поза культурними рамками через можливість піднятися на метарівень аналізу ситуації. Для такої людини немає природної культурної ідентичності, як і немає абсолютно правильної поведінки.

3. Культурний шок.

Стресогенну дію нової культури на людину фахівці називають культурним шоком. Іноді використовуються схожі поняття — шок переходу, культурна стомлюваність.

Термін «культурний шок» був введений в науковий ужиток американським дослідником К. Обергом в 1960 році, коли він відзначив, що входження в нову культуру супроводжується цілим поряд неприємних відчуттів. Зазвичай виділяють шість форм прояву культурного шоку:

- 1) напруга із-за зусиль, що додаються для досягнення психологічної адаптації;
- 2) відчуття втрати із-за позбавлення друзів, свого положення, професії, власності;
- 3) відчуття самоти (знедоленій людині) в новій культурі, яка може перетворитися на заперечення цієї культури;
- 4) порушення ролевих очікувань і відчуття самоідентифікації;
- 5) тривога, перехідна в обурення і огиду після усвідомлення культурних відмінностей;
- 6) відчуття неповноцінності із-за нездатності справитися з ситуацією.

Головною причиною культурного шоку є відмінність культур. Кожна культура має безліч символів і образів, а також стереотипів поведінки, за допомогою яких ми можемо автоматично діяти в різних ситуаціях. Коли ми знаходимося в умовах нової культури, звична система орієнтації виявляється неадекватною, оскільки вона ґрунтується зовсім на інших уявленнях про світ, інші норми і цінності, стереотипи поведінки і сприйняття.

Зазвичай, знаходячись в умовах своєї культури, людина не віддає собі звіт, що в ній є ця прихована частина «культурного айсберга». Ми усвідомлюємо наявність цієї прихованої системи контролюючих нашу поведінку норм і цінностей лише тоді, коли потрапляємо в ситуацію контакту з іншою культурою. Результатом цього і стає психологічний, а нерідко і фізичний дискомфорт — культурний шок.

Симптоми культурного шоку можуть бути самими різними: від перебільшеної турботи про чистоту посуду, білизни, якості води і їжі до психосоматичних розладів, загальної тривожності, безсоння, страху. Вони

можуть вилитися в депресію, алкоголізм або наркоманію і навіть привести до самогубства.

Механізм розвитку культурного шоку.

Вперше він був детально описаний До. Обергом, який стверджував, що люди проходять через певні ступені переживання культурного шоку і поступово досягають задовільного рівня адаптації. Сьогодні для їх опису запропонована модель так званої кривої адаптації (U-образная крива), в якій виділяється п'ять ступенів адаптації.

1. Перший період називають «медовим місяцем», тому що більшість мігрантів прагнуть вчитися або працювати за кордоном, і, опинившись там, вони повні ентузіазму і надій. До того ж, часто до їх приїзду готуються, їх чекають, і на перших порах вони отримують допомогу і можуть мати деякі привілеї.

2. На другому етапі незвичне навколишнє середовище і культура починають надавати свою негативну дію. Всього більшого значення набувають психологічні чинники, викликані нерозумінням місцевих жителів. Результатом може бути розчарування, фрустрація і навіть депресія. Тому в цей період мігранти намагаються втекти від реальності, спілкуючись переважно зі своїми земляками і скаржачись їм на життя.

3. Третій етап стає критичним, оскільки культурний шок досягає свого максимуму. Це може привести до фізичних і психічних хвороб. Частина мігрантів здається і повертається додому, на батьківщину. Але велика частина знаходить в собі сили подолати культурні відмінності, учить мову, знайомиться з місцевою культурою, обзаводиться місцевими друзями, від яких отримує необхідну підтримку.

4. На четвертому етапі з'являється оптимістичний настрій, людина стає упевненішою в собі і задоволеною своїм положенням в новому суспільстві і культурі. Пристосування і інтеграція в життя нового суспільства просувається вельми успішно.

5. Повна адаптація до нової культури досягається на п'ятому етапі. Індивід і навколишнє середовище з того часу взаємно відповідають один одному. Залежно від чинників, що впливають на процес адаптації, він може продовжуватися від декількох місяців до 4—5 років.

П'ять ступенів адаптації складають U-образну криву розвитку культурного шоку, яка характеризується наступними ступенями: добре, гірше, погано, краще, добре.

Цікаво, що коли людина, що успішно адаптувалася в чужій культурі, повертається до себе на батьківщину, він стикається з необхідністю пройти реадаптацію до своєї власної культури. Вважається, що при цьому він випробовує шок повернення. Для нього запропонована модель W-образної кривої реадаптації. Вона своєрідно повторює U-образну криву: перший час людина радіє поверненню, зустрічам з друзями, але потім починає помічати, що якісь особливості рідної культури здаються йому дивними і незвичними, і лише поступово він знов пристосовується до життя будинку.

Чинники, що впливають на культурний шок.

Ступінь вираженості культурного шоку і тривалість міжкультурної адаптації залежать від дуже багатьох чинників. Їх можна об'єднати в дві групи: внутрішні (індивідуальні) і зовнішні (групові).

1. У першій групі чинників найважливішими є індивідуальні характеристики людини: пів, вік, риси вдачі.

Вважається, що вік є критичним елементом адаптації до іншого співтовариства. Чим старше люди, тим важче вони адаптуються до нової культурної системи, важче і довше переживають культурний шок, повільніше сприймають моделі нової культури. Так, маленькі діти адаптуються швидко і успішно, але вже школярі випробовують великі утруднення в цьому процесі. Практично не здібні до адаптації і аккультурації літні люди.

Пів також впливає на процес адаптації і тривалість культурного шоку. Вважається, що жінки важче пристосовуються до нового оточення, чим чоловіки. Але це відноситься до жінок з традиційних суспільств, доля яких і на новому місці — заняття домашнім господарством і обмежене спілкування з новими людьми. Що ж до жінок з розвинених країн, вони не виявляють відмінностей в своїх здібностях до аккультурації в порівнянні з чоловіками. Навіть є дані про жінок-американок, згідно яким вони кращі, ніж чоловіки, пристосовуються до нових обставин. Тому останнім часом дослідники вважають, що важливішим для адаптації виявляється чинник освіти. Чим воно вище, тим успішніше проходить адаптація. Освіта, навіть без урахування культурного змісту, розширює внутрішні можливості людини. Чим складніше картина миру у людини, тим легше і швидше він сприймає новації.

У зв'язку з цими дослідженнями ученими були зроблені спроби виділити якийсь універсальний набір особових характеристик, якими повинна володіти людина, підготовлювана до життя в чужій країні з чужою культурою. Зазвичай називають наступні риси особи: професійна компетентність, висока самооцінка, товариськість, екстравертність, відвертість для різних поглядів, інтерес до навколишніх людей, схильність до співпраці, терпимість до невизначеності, внутрішній самоконтроль, сміливість і наполегливість, емпатія. Правда, реальна життєва практика показує, що наявність цих якостей не завжди гарантує успіх. Якщо цінності чужої культури дуже сильно відрізняються від названих властивостей особи, тобто культурна дистанція дуже велика, адаптація не протікатиме легше.

2. До внутрішніх чинників адаптації і подолання культурного шоку відносяться також обставини життєвого досвіду людини. Тут найважливіше — мотиви до адаптації. Найсильніша мотивація зазвичай у емігрантів, які прагнуть переїхати на постійне місце проживання в іншу країну і хочуть скоріше стати повноправними членами нової культури. Велика мотивація і у студентів, які здобувають освіту за кордоном і теж прагнуть адаптуватися швидше і повніше, щоб досягти своєї мети. Набагато гірше йде справа з вимушеними переселенцями і біженцями, які не хотіли покидати своєї батьківщини і не бажають звикати до нових умов життя. Від мотивації мігрантів залежить, наскільки добре вони знайомі з мовою, історією і

культурою тієї країни, куди вони їдуть. Наявність цих знань, безумовно, полегшує адаптацію.

Серед зовнішніх чинників, що впливають на адаптацію і культурний шок, перш за все, потрібно назвати **культурну дистанцію**, тобто ступінь відмінностей між рідною культурою і тією, до якої йде адаптація. В цьому випадку важливо відзначити, що на адаптацію впливає навіть не сама культурна дистанція, а представлення людини про неї, його відчуття культурної дистанції, яке залежить від безлічі чинників: наявність або відсутність воєн або конфліктів, як в сьогоденні, так і у минулому, знання чужої мови і культури і так далі Суб'єктивно культурна дистанція може сприйматися як довша, так і коротша, ніж вона є насправді. І в тому і в іншому випадку культурний шок продовжиться, а адаптація буде утруднена.